

<http://dx.doi.org/10.16926/sit.2021.04.10>

Jerzy CHEŁMECKI*

Robert GAWKOWSKI**

<https://orcid.org/0000-0002-2476-2187>

Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym

Jak cytować [how to cite]: Chelmecki J., Gawkowski R., *Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2021, t. 4, nr 2, s. 43–66.

Warsaw's contribution to the development of skiing in Poland in the interwar period

Abstract

The aim of the study is to present the development of skiing within institutions and associations established in Warsaw in the interwar period. In particular, it refers to organisations whose primary objective was to popularise skiing among their members by organising ski and ski instructor courses and staging sports competitions in Nordic and alpine skiing. The considerable popularity of skiing evidence the fact that there were 38 skiing sections active in Warsaw at that time.

These sports clubs promoted lowland skiing, organised ski trips and courses in the Polish Carpathians. The popularity of sports competitions increased gradually. In the season 1929/1930, there were 9 skiing sections in Warsaw associated with PZN (Polish Ski Federation) and in the season 1937/1938 there were already 29. In the interwar period, Warsaw became the city with the biggest number of sports associations affiliated to PZN, despite the lack of mountains.

As a subject of this research, Warsaw ski clubs were selected, whose activities significantly contributed to the popularization of skiing among citizens of Warsaw, and CIWF-AWF (Central

* dr; Wyższa Szkoła Kultury Fizycznej i Turystyki im. Heleny Konopackiej w Pruszkowie; e-mail: jerzy.chelmecki@gmail.com

** dr; Uniwersytet Warszawski; e-mail: rrrkg@interia.pl

Institute of Physical Education – University of Physical Education), which statutory aims covered the education of PE teachers the development of tourism and Polish sports in the whole country.

Resources found in the Warsaw archives, analysis of the Warsaw press of the period, printed diaries, memoirs and studies on skiing were utilized for this research.

Keywords: history of skiing in Poland, history of sports, Warsaw.

Streszczenie

Niniejsza praca ma ukazać rozwój sportu narciarskiego w instytucjach i stowarzyszeniach powstałych w Warszawie w okresie międzywojennym, które za cel swojej działalności przyjęły upowszechnienie umiejętności narciarskich wśród swoich członków poprzez kursy narciarskie i instruktorskie oraz stworzenie możliwości współzawodnictwa sportowego w narciarstwie klasycznym, a także alpejskim. O popularności samego narciarstwa świadczy fakt, że w Warszawie w okresie międzywojennym, w stołecznych klubach sportowych, utworzono 38 sekcji narciarskich, w których uprawiano turystykę narciarską nizinną, jak również organizowano wyjazdy i kursy narciarskie w polskich Karpatach. Stopniowo wzrastało zainteresowanie współzawodnictwem sportowym. W sezonie 1929/1930 do Polskiego Związku Narciarskiego (PZN) należało 9 sekcji narciarskich Warszawy, a w sezonie 1937/1938 było takich już 29. Warszawa, mimo braku gór, stała się miastem o największej liczbie stowarzyszeń sportowych zrzeszonych w PZN w okresie międzywojennym. Do badań zostały wybrane warszawskie kluby narciarskie, których działalność istotnie wpłynęła na upowszechnienie sportów narciarskich wśród warszawiaków oraz CIWF-AWF, którego celem statutowym był rozwój kadr dla wychowania fizycznego, turystyki i polskiego sportu w całym kraju. W badaniach wykorzystano źródła znajdujące się w stołecznych archiwach, analizę prasy stołecznej tego okresu, drukowanych pamiętników i wspomnień oraz opracowań poświęconych narciarstwu.

Słowa kluczowe: historia narciarstwa w Polsce, historia sportu w Warszawie.

Warszawa, jak i tereny całego zaboru rosyjskiego, do wybuchu I wojny światowej nie przeżyła zainteresowania narciarstwem na podobieństwo zaboru austriackiego. Zapewne powodem był brak terenów górzystych oraz wzorów wywodzących się z potrzeb szkolenia armii rosyjskiej. Zimą w Warszawie królowało łyżwiarstwo. Zainteresowani tą zimową rozgrywką ludzie z zamożnych sfer warszawskich zaspokajali swoje zainteresowania na lodowisku Warszawskiego Towarzystwa Łyżwiarskiego (WTL) w Dolinie Szwajcarskiej lub – od stycznia 1913 r. – na krytym sztucznym lodowisku Palais de Glace, a mniej zamożni – na licznych ślizgawkach w mieście otwartych dla wszystkich, za małą opłatą. W Warszawie nieliczni zainteresowani narciarstwem pojawili się zimą 1908 r. na górkach Agrykoli, były to indywidualne przedsięwzięcia. Dla warszawiaków zainteresowanych zorganizowanym narciarstwem pozostawała droga uczestniczenia w takiej działalności na terenie Galicji¹.

¹ Przykładem jest Jan Stanisław Gebethner, spadkobierca i późniejszy dyrektor rodzinnej firmy wydawniczej „Gebethner i Wolff” i współzałożyciel KS Polonia w 1911 r., który już w 1910 r. używał nart na wycieczkach w Zakopanem, jako jeszcze uczeń liceum warszawskiego, a po podjęciu studiów w Krakowie, wstąpił do sekcji narciarskiej AZS Kraków. J. Gebethner, *Młodość wydawcy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Wrocław–Warszawa 1989, s. 149.

Moda na wycieczki na nartach poza miastem, na wyjazdy zimą do Zakopanego zapanowała wśród warszawiaków po uzyskaniu przez Polskę niepodległości. Zachęciły ich wiadomości o rozwoju sportu narciarskiego na południu Polski, a także dostrzeżone przez nich walory narciarstwa dla turystyki i rekreacji. W 1920 r. odbyły się w Zakopanem pierwsze Mistrzostwa Polski zorganizowane przez Sekcję Narciarską Akademickiego Związku Sportowego (AZS Kraków) i Sekcję Narciarską Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Zakopanem. Rozwój sportów narciarskich przyspieszył rozwój zainteresowania nie tylko turystyką narciarską, ale również samym współzawodnictwem narciarskim.

W okresie międzywojennym w programach rozgrywanych oficjalnie igrzysk olimpijskich (od 1924 r. – Chamonix), zawodów FIS (od 1929 r. – Zakopane) i mistrzostw świata (od 1937 – Chamonix) dominowały narciarskie konkurencje klasyczne. Biegi rozgrywano tylko w konkurencjach mężczyzn na dystansach 18 i 50 kilometrów. Od 1933 r. do programu mistrzostw FIS, a od 1936 r. do programu igrzysk olimpijskich dołączono bieg sztafetowy mężczyzn na dystansie 4×10 kilometrów. Na igrzyskach olimpijskich rozgrywano również bieg patroli wojskowych na dystansie 30 kilometrów. Konkurencje zjazdowe weszły do programu FIS w 1931 r., do programu igrzysk olimpijskich w 1936 r. (Garmisch Partenkirchen), a do programu mistrzostwa świata w 1939 r. (Zakopane)². Olbrzymi wpływ na wzrost zainteresowania sportami narciarskimi w Warszawie odegrały mistrzostwa FIS w 1929 r. powierzone Zakopanemu.

Pod koniec okresu międzywojennego w stołecznych klubach sportowych działało 38 sekcji narciarskich³. W większości tych sekcji uprawiano nizinną turystykę narciarską, ale stopniowo – w wyniku organizowanych kursów i obozów narciarskich w polskich Karpatach – wzrastało zainteresowanie współzawodnictwem sportowym. W sezonie 1929/1930 do Polskiego Związku Sportowego (PZN) należało 9 sekcji narciarskich Warszawy, a w sezonie 1937/1938 było już takich 29. Warszawa, mimo braku gór, stała się miastem o największej liczbie stowarzyszeń sportowych zrzeszonych w PZN w okresie międzywojennym⁴. Do badań zostały wybrane tylko te warszawskie kluby narciarskie, których działalność istotnie wpłynęła na upowszechnienie współzawodnictwa sportowego w narciarstwie klasycznym i alpejskim wśród warszawiaków oraz Centralny Instytut Wychowania Fizycznego – Akademii Wychowania Fizycznego (CIWF-

² G. Sadowski, *Drogi rozwoju narciarstwa biegowego na świecie i w Polsce*, Goldruk, Nowy Sącz 2012, s. 8.

³ R. Gawkowski, *Encyklopedia klubów sportowych Warszawy i jej najbliższych okolic w latach 1918–39*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 335.

⁴ L. Rak, *Zasięg społeczny narciarstwa w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] D. Dudek (red.), *Polska kultura fizyczna i turystyka w czasach zaborów i II Rzeczypospolitej*, Kraków 2009, s. 251–264; tenże, *Rozwój organizacyjny lwowskiego narciarstwa w latach 1919–1939*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie. Czasopismo Naukowe” 2019, t. 2, nr 4, s. 61–76, <http://dx.doi.org/10.16926/sit.2019.02.34>.

-AWF), do którego obowiązków statutowych wpisano rozwój kadr dla wychowania fizycznego, turystyki i polskiego sportu w całym kraju.

Warszawski Klub Narciarski

Pierwsze kroki narciarstwo w nowo odrodzonej stolicy stawiało w 1921 r., kiedy kilku zapaleńców białego szaleństwa utworzyło Oddział Narciarski przy istniejącym WTŁ. Ambicje były większe. I tak w 1923 r., przypuszczalnie jesienią, powstaje stowarzyszenie – Warszawski Klub Narciarski (WKN, powszechnie zwany Wu-Ka-eN). Był pierwszym nizinnym klubem popularyzującym narciarstwo, dziewiątym w Polsce i pierwszym w stolicy⁵. Założyciele to: Aleksander Bobkowski⁶, Janusz Głowczewski (członek Zarządu PZN), Jan Woyniewicz, Stefan Strzałkowski, Trzepałko, Stanisław Wyżykowski, Marian Frühauf, Jadwiga Bobińska, Wanda Mieczynska, Helena Błaszowska, Jadwiga Trószczyńska. Powołano trzy komisje: propagandowo-towarzyską pod kierownictwem J. Wojtowicza, sportowo-wycieczkową pod kierownictwem P. Zborowskiego i komisję regulaminową pod kierownictwem adwokata Głowczyńskiego. W tym samym roku 2 grudnia w sali parterowej WTŁ Doliny Szwajcarskiej przy ul. Szopena 5 odbyła się wystawa narciarska połączona ze sprzedażą nowych i używanych nart oraz innego ekwipunku narciarskiego i turystycznego. Po otwarciu wystawy spotkanie przerodziło się w spotkanie towarzyskie z tańcami. W grudniu urządzono doroczną wycieczkę do Zakopanego, tym razem był to już kurs narciarski prowadzony przez A. Bobkowskiego⁷. Jednocześnie planowano podobny kurs w Sławsku i Wiśle (zależało od liczby zgłoszeń). Na początku 1924 r. członkowie klubu odbyli wycieczkę narciarską do Wilanowa. W latach 1927–1928 WKN liczył około 170 członków, a tuż przed wybuchem wojny – 500 członków. Członkami klubu byli przeważnie urzędnicy państwowi, samorządowi, oficerowie, ludzie wolnych zawodów, rzemieślnicy. Klub gromadził całe rodziny, często trzypokoleniowe. Honorowym członkiem klubu był Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej I. Mościcki. W 1936 r. klub przeniósł się, po wielokrotnych przeprowadzkach, do 7-pokojowego lokalu przy Marszałkowskiej 97 m. 2⁸.

Rodzinny, wielopokoleniowy skład członków klubu decydował o kierunku jego rozwoju szczególnie aktywnie na polu turystyki, a mniej we współzawod-

⁵ R. Wryk, *Narodziny i rozwój Akademickiego Związku Sportowego do roku 1949*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2014, s. 131.

⁶ Aleksander Bobkowski (1885–1962) – pułkownik Wojska Polskiego, wysoki urzędnik państwowy i znany działacz sportowy w okresie międzywojennym, od 1921 r. mieszkaniec Warszawy. Nie tylko był w latach 1920–1939 prezesem PZN, ale również z jego inicjatywy powstał w Warszawie WKN, którego w latach 1927–1929 był prezesem.

⁷ C. Chlebowski (red.), *XXXV lat Warszawskiego Klubu Narciarskiego 1923–1958*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1958, s. 19–20.

⁸ *50 lat narciarstwa warszawskiego 1923–1973*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1973.

nictwie sportowym. Warszawa leżała daleko od gór, ale na szczęście pomocne okazały się schroniska, położone wśród najpiękniejszych terenów zimowych. Stwarzały możliwości organizacji wycieczek, kursów i indywidualnych wypraw narciarskich. Dzięki inicjatywie trzech braci Arpada Chowańczaka (zwanego królem futrzarskim stolicy) i jego dwóch synów Jana i Władysława zrodziła się w 1927 r. idea wybudowania klubowego schroniska na Polanie Chochołowskiej. We wrześniu 1932 r. powstał komitet budowy pod przewodnictwem gen. dyw. K. Sosnkowskiego, a 31 grudnia 1934 r. odbyło się jego otwarcie. Klubowe schronisko powstało dzięki finansowemu wsparciu członków Klubu oraz władz Warszawy i Zakopanego. Dysponowało 180 łózkami, a od 1935 r., dzięki zainstalowaniu w schronisku centralnego ogrzewania, uważane było za najnowocześniejsze w polskich górach. Drugą inicjatywą było wmurowanie, jesienią 1937 r., kamienia węgielnego, a już rok później otwarcie dla pierwszych turystów schroniska na Rafajłowej w Gorganach. Rafajłowa (Bistryca) była to huculska wieś w Karpatach Wschodnich, leżąca na wysokości 760 m n.p.m. Projekt schroniska wykonał w 1936 r. prezes Klubu Waclaw Weker⁹. Budynek posiadał charakter huculskiej grażdy (rodzaj zagrody huculskiej) i zaplanowany był na przyjęcie 160 gości. Oprócz pokoi schronisko posiadało jadalnię, świetlicę, kuchnię główną oraz turystyczną, a także pomieszczenia gospodarcze. Zainstalowano centralne ogrzewanie i podłączono zimną oraz gorącą wodę w natryskach i umywalniach. Dla uczczenia bohaterskiego szlaku bojowego legionów schronisko nazwano imieniem II Karpackiej Brygady Legionów Polskich¹⁰.

W swej podstawowej działalności było klubem nizinnym, służącym mieszkańcom stolicy. Nie było mniejszej czy większej imprezy narciarskiej w Warszawskim Okręgu, aby działacze WKN nie włączali się do jej organizacji. Warto pamiętać, że w tamtych latach WKN posiadał już sporą gromadkę narciarskich sędziów okręgowych, m.in.: Jan Chowańczak, Maksymilian Dudryk, Franciszek Trzapałko, Waclaw Weker, Zakrzewski. Od 1932 r. klub organizował grupę starszych dzieci i w okresie zimowym prowadził z nimi ćwiczenia na nartach, a latem, pod opieką lekarską, ćwiczenia ogólnorozwojowe na terenie Yacht Klubu. Zimą przeprowadzano zawody o odznakę narciarską. Organizowano kursy narciarskie dla początkujących i zaawansowanych na Bielanych i Polanie Chochołowskiej.

Nacisk w szkoleniu członków klubu był położony na działalność popularyzatorską i turystyczną. Członkowie brali udział w zdobywaniu odznaki górskiej i PZN, uczestnicząc we współzawodnictwie o nagrodę Prezydenta Rzeczypospo-

⁹ Waclaw Weker (1891–1944) – znany warszawski architekt, projektant schroniska WKN na Polanie Chochołowskiej i w Rafajłowej, prezes WKN w latach 1929–1944. Zginął jako żołnierz powstania warszawskiego.

¹⁰ J. Skłodowski, *Schronisko Warszawskiego Klubu Narciarskiego w Rafajłowej*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” 2015, t. 24, s. 203–213; *Schronisko Warszawskiego Klubu Narciarskiego w Rafajłowej*, „Turystyka” 1937, nr 2.

litej Polskiej i Ministerstwa Komunikacji. Niektórzy jego członkowie brali udział w Mistrzostwach Tatr Zachodnich, łącznie z biegiem zjazdowym spod Rakonia, a Maria Mucków, Irena Popielska i Eugenia Semadeni były zarejestrowane jako zawodniczki PZN¹¹. Członkowie WKN odegrali znaczną rolę w powołaniu w 1933 r. przy PZN Komisji Narciarstwa Nizinnego pod przewodnictwem Stanisława Barzykowskiego i sekretarza Mariana Frühaufa (członków WKN).



Zdjęcie nr 1. Schronisko WKN na Rafajłowej w Gorganach

Źródło: Poczłtówka, autor Antoni Śmiałowski, wydawca Książnica-Atlas, Lwów 1939 r., zbiory J. Skłodowskiego.

W czasie okupacji wielu założycieli WKN zginęło z rąk okupanta: Jadwiga Bobińska, Tadeusz Geberthner, Stefan Krygier, Jan Lilpop, Franciszek Trze-pałko, Waclaw Weker, Tadeusz Zjawiński¹². Lokal klubowy został spalony we wrześniu 1939 r. Podczas bombardowania Warszawy spłonęło również (w 1944 r.) schronisko na Chochołowskiej, a schronisko na Rafajłowej pozostało poza granicami Polski. Obecnie WKN należy do największych sportowych klubów narciarskim w Polsce.

¹¹ T. Drozdek-Małolepsza, *Sporty zimowe kobiet w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] L. Rak, E. Małolepszy (red.), *Narciarstwo Polskie 1888–2008*, Stowarzyszenie Miłośników Jasła i Sekcja Historii PTNKF, Jasło 2009, s. 111.

¹² *WKN-owcy w II wojnie światowej*, wkn.pl [dostęp: 10.06.2019].

Sekcja Narciarska AZS Warszawa

Tradycje uprawiania zorganizowanego narciarstwa przez polskich studentów sięgają kwietnia 1906 r., gdy we Lwowie z inicjatywy Mieczysława Orłowicza utworzono Akademicki Klub Turystyczny, który po roku miał w statucie zapisaną możliwość prowadzenia zawodów sportowych i propagowania – oprócz turystyki, kolarstwa, wioślarstwa – również narciarstwa¹³.

W 1916 r., w czasach I wojny światowej, studenci z Politechniki Warszawskiej i Uniwersytetu Warszawskiego po raz pierwszy pokazali się na arenie sportowej. W latach 1916–1918 stworzono sieć pięciu, a chwilowo nawet sześciu klubów akademickich działających na każdej z warszawskich uczelni, przy czym nad jednolitym funkcjonowaniem sportu studenckiego czuwała warszawska Centrala Akademickiego Związku Sportowego. Wszelkie bariery hamujące rozwój organizacji sportowych zniknęły po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Sportowcy-akademy w grudniu 1919 r. połączyli się w jeden organizm nazwany Akademickim Związkiem Sportowym w Warszawie. W czasach II Rzeczypospolitej Związek okazał się najsilniejszym klubem sportowym w Polsce. Zrzeszał ponad 2500 członków, którzy sport mogli uprawiać w około 18 różnych dyscyplinach¹⁴.

Sekcja narciarska powstała jesienią 1923 r. pod nazwą Sekcja Narciarska AZS Warszawa¹⁵. Była, po powstałym wcześniej WKN, drugą organizacją w stolicy popularyzującą narciarstwo¹⁶. Po roku przystąpiła do PZN. Narciarze z AZS Warszawa organizowali w górach obozy dla studentów, gdzie uczono ich jazdy na nartach. Na takim obozie, w grudniu 1923 r. na Hali Gąsienicowej pod kierunkiem Władysława Denhoffa Czarnockiego, zorganizowano pierwsze wewnętrzne zawody, które wygrał Janusz Rudnicki, przed Czarnockim. Tam studenci z Warszawy po raz pierwszy skakali na nartach na wykonanej przez siebie skoczni. Jako ciekawostkę podajmy, że zwyciężył student z wynikiem 10,5 m (!)¹⁷. Na początku 1924 r. wspólnie z WKN zorganizowano na Polu Mokotowskim pierwsze hippiczo-narciarskie zawody w stolicy. Odbyły się wszystkie z zaplanowanych 14 wyścigów narciarzy, jadących za koniem (*skiring*), a pierwsze miejsce w tym biegu na dystansie 1000 m zajęła Wanda Czarnocka¹⁸. Należała ona do

¹³ *Sprawozdanie roczne Akademickiego Klubu Turystycznego we Lwowie za rok 1910*, Lwów 1911, s. 4–5.

¹⁴ *Rozmaitości*, „Stadion” 1930, nr 2 (z 9 stycznia), s. 16.

¹⁵ R. Wryk, *Akademicki Związek Sportowy 1908–1939*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1990, s. 300.

¹⁶ R. Wryk, *Narodziny i rozwój...*, s. 131.

¹⁷ „Przegląd Sportowy” 1923, nr 45, s. 8.

¹⁸ Wanda Czarnocka-Karpińska (1894–1971) – lekarz rentgenolog, profesor nadzwyczajny AWF w Warszawie i jego dziekan Wydziału Wychowania Fizycznego w latach 1960–1964 (uczelnia była jednowydziałowa), autorka prac z dziedziny medycyny sportowej. W latach 1932–1939 pracowała w CIWF i AWF, publikując m.in. *Opieka lekarska w narciarstwie* (Biblioteka Wy-

najlepszych zawodniczek biegów narciarskich w Polsce w latach dwudziestych XX wieku¹⁹. Program Mistrzostw Polski kobiet w narciarstwie w latach 1920–1933 przewidywał jedynie biegi narciarskie.

W początkowym okresie działalności spośród narciarzy AZS Warszawa – oprócz wymienionych – dominowali: Józef Mazurek, Jan Chmielewski, Stanisław Lipiński, Stefan Osiecki, Tadeusz Łypaczewski, Adam Miłobędzki. Wśród pierwszych członków sekcji narciarskiej był także Kazimierz Leski²⁰. W 1928 r. sekcja zrzeszała 77 członków. Niemal 10 lat później (w 1937 r.) w sekcji działało prawie 200 narciarzy. Zdecydowana większość z nich uprawiała „białe szaleństwo” tylko w celu rekreacyjnym. Nieliczni startowali w mistrzostwach Warszawy lub w Akademickich Mistrzostwach Polski w narciarstwie, plasując się zazwyczaj w środku stawki zawodniczej. W latach trzydziestych XX wieku wśród najlepszych narciarzy AZS Warszawa wyróżniali się: Stefan Podgórski (także kierownik sekcji 1935/1936), Jan Jakimowicz (kierownik sekcji 1936/1937), Bronisław Makowski, Leon Jastrzębski (mistrz Warszawy w 1937 r.), Witold Telakowski oraz skoczek narciarski Jan Kubik. W czołówce był też biegacz specjalizujący się w dłuższych dystansach – Franciszek Kawa, którego największym sukcesem było zdobycie wicemistrzostwa Polski w biegu narciarskim na dystansie 50 km.

Jazdę na nartach w Karpatach Wschodnich i wędrowkę po słabo znanych tamtejszych górach umożliwiały schroniska górskie²¹. Budowę dwóch schronisk rozpoczęto w 1934 r. z inicjatywy Józefa Lekszyckiego (członka Komisji Rewizyjnej AZS). Oba były czynne rok później. Oficjalna nazwa pierwszego obiektu brzmiała „Schronisko pod Popem Iwanem im. 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej Sekcji Narciarskiej AZS Warszawa” (inne jego nazwy to: „Pohorylec”, „Pod Smotrecem”, „Pod Popem Iwanem”). Schronisko to powstało w kotlinie poniżej przełęczy pomiędzy wierzchołkami Smotreca i Popa Iwana na wysokości 1742 m n.p.m. Było najwyższym tego typu obiektem w II RP. Autorem planu architektonicznego był wioślarz i narciarz z AZS, absolwent Politechniki,

chowania Fizycznego, t. 3). W młodości uprawiała pływanie, wioślarstwo i narciarstwo. Była wybitną taterniczką i alpinistką. Zamężna z Wacławem Denhoff-Czarnockim, a po jego śmierci z Adamem Karpińskim. Na podstawie: *Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX wieku*, t. 1, z. 3, oprac. B. Urbanek, Warszawa 1995, s. 23; R. Trzeźniowski, *Wanda Czarnocka-Karpińska (1894–1971)*, [w:] *Słownik biograficzny pracowników CIWF i AWF*, Wydawnictwo AWF Warszawa, t. 1, Warszawa 2000, s. 17–19, R. Gawkowski, *Akademicki sport XX-wiecznej Warszawy*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2019, s. 180.

¹⁹ Medalistka Mistrzostw Polski. Redakcja „Startu” zaliczyła Wandę Denhof-Czarnocką do 8 najlepszych biegaczek narciarskich w Polsce w sezonie 1926/1927, „Start” 1927, nr 1, s. 5; R. Wryk, *Narodziny i rozwój...*, s. 131.

²⁰ K. Leski, *Życie niewłaściwie urozmaicone. Wspomnienia oficera wywiadu i kontrwywiadu AK*, PWN, Warszawa 1989, s. 15–16.

²¹ H. Jabłczyńska, *Dwa tygodnie w Gorganach i Czarnohorze. Wspomnienia z wycieczki AZS w Warszawie*, [w:] *Narciarstwo polskie*, „Roczniki Polskiego Związku Narciarskiego” 1927, t. 2, s. 123–129.

Jerzy Hryniewiecki²². Schronisko miało do dyspozycji 40 miejsc noclegowych, a po rozbudowie w 1938 r. – około 50, a także bieżącą zimną i ciepłą wodę, przemyślnie czerpaną ze spiętrzonego potoku Pohorylec. Gospodarzem obiektu był Ludwik Ziemblic (właściwe nazwisko: Bogusz)²³.



Zdjęcie nr 2. Schronisko Pod Popem Iwanem

Źródło: Poczłtówka. Zbiory R. Gawkowskiego.

Drugie schronisko, nazwane imieniem Wacława Denhoffa-Czarnockiego²⁴, zbudowano pod Kopilaszem w Górach Czywczyńskich na gruntach Fundacji Skarbkowskiej na wysokości 1450 m n.p.m. Obiekt ten oferował 25 miejsc noclegowych. Oba schroniska położone były z dala od cywilizowanego świata, najbliższy sklep znajdował się w odległości około 50 km. Dojście do schronisk było trudne, dlatego też AZS urządził (mniej więcej w połowie drogi) stanicę w przysiółku wsi Zełene – Jawornik u pp. Ptaszków (803 m n.p.m.), mogącą pomieścić 16 osób i będącą punktem wyjściowym do obu schronisk. Wszystkie te obiekty kosztowały 15 000 zł i były sfinansowane z programu wspierania turystyki w Karpatach Wschodnich (przez PUWFiPW, Ministerstwo Komunikacji i PZN)²⁵. Warto nadmienić, że schronisko Pod Popem Iwanem było budowane

²² Jerzy Hryniewiecki (1908–1989) – architekt i urbanista, projektant m.in. Stadionu X-lecia w Warszawie, Hali Widowiskowo-Sportowej Spodek w Katowicach i odkrytej pływalni na obiekcie „Legii” w Warszawie.

²³ K. Leski, *Życie niewłaściwie urozmaicone...*, s. 22–23.

²⁴ Wacława Denhoff Czarnocki (1896–1927) – żołnierz Legionów, kapitan piechoty, pomysłodawca i założenia klubu Polonia Warszawa, piłkarz warszawski.

²⁵ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Akta PUWFiPW, sygn. 300.69.161. Sprawozdanie z działalności zarządu AZS w okresie od 1 stycznia 1935 do 1 stycznia 1936.

na parceli, do której klub nie miał jeszcze formalnego prawa darowizny. Parcele tę, o obszarze 5000 m², AZS-owi Warszawa podarowała w marcu 1934 r. księżna Teresa Lubomirska, z masy spadkowej po księciu Kazimierzu Lubomirskim. Być może nie bez znaczenia było wielkie zaangażowanie jej zmarłego w 1930 r. męża w rozwój sportu w Polsce. Książę Kazimierz Lubomirski w latach 1923–1925 był prezesem PKOl i w latach 1923–1930 członkiem MKOl²⁶.

Budowę schroniska Pod Popem Iwanem ukończono na początku 1935 r. i wtedy dopiero zaczęto zabiegać o sformalizowanie dokonanej przez księżną Teresę darowizny. W liście do księżnej z kwietnia 1935 roku AZS tłumaczył się „dużymi trudnościami z porozumieniem się ze starostwem w Kosowie”. Do lata 1937 r. niewiele zrobiono, bo w kolejnym liście prezes A. Pilariski pisał:

Formalne spisanie aktu jest dla nas sprawą bardzo ważną ze względu na charakter naszego związku, w którym zarządy zmieniają się corocznie, a członkowie po ukończeniu studiów nie mogą brać zbyt aktywnego udziału w życiu organizacyjnym związku²⁷.

W podpisaniu formalnej darowizny ciągle coś stało na przeszkodzie, a sprawa stawała się pilna z uwagi na to, co działo się na samym szczycie Popa Iwana. Wtedy właśnie kończono budowę potężnego obserwatorium meteorologiczno-astronomicznego im. Józefa Piłsudskiego – które także powstało na gruntach księcia Kazimierza Lubomirskiego i które, jak schronisko AZS, miało przez cały okres budowy nieregulowane sprawy własności gruntu, na którym powstało. W liście z maja 1938 r. nowy prezes Z. Gotard tłumaczył zwłokę tym, że zmienił się zarząd i tym, że radca prawny pracujący dla AZS wyjechał za granicę. Nie ma dowodów na to, że te sprawy własnościowe udało się przed wybuchem wojny AZS-owi ostatecznie uregulować²⁸. Obserwatorium im. Józefa Piłsudskiego na Popie Iwanie zostało uroczystie otwarte 29 lipca 1938 r.²⁹

Dodajmy, że AZS w Warszawie nie był jedyną organizacją studencką działającą na polu kultury fizycznej. Żydowski studenci tworzyli Żydowskie Akademickie Stowarzyszenie Sportowe, w którym także działała sekcja narciarska, specjalizująca się w organizacji obozów zimowych dla swoich członków³⁰.

²⁶ M. Słoniewski, A. Pasko, J. Chełmecki, *Założyciele i sternicy polskiego ruchu olimpijskiego w latach 1919–2019*, [w:] J. Lipiec (red.), *Olimpizm Polski*, Wydawca PKOl i PAOl, Kraków–Warszawa 2019–2020, s. 94–96.

²⁷ Archiwum Narodowe w Krakowie – Archiwum Lubomirskich, sygn. 965. List AZS podpisany przez prezesa A. Pilarskiego, VII 1937.

²⁸ Archiwum Narodowe w Krakowie – Archiwum Lubomirskich, sygn. 965. List AZS podpisany przez Z. Gotarda, V 1938.

²⁹ L. Rymarowicz, *Marszałek Piłsudski i książę Lubomirski. O początkach obserwatorium na Pop Iwanie raz jeszcze*, „Płaj” 2017, nr 53.

³⁰ R. Gawkowski, *Akademicki sport...*, s. 214.

Centralny Instytut Wychowania Fizycznego i Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie

Centralny Instytut Wychowania Fizycznego (CIWF) w Warszawie powstał 90 lat temu z inicjatywy marszałka J. Piłsudskiego. Uroczysta inauguracja pierwszego roku akademickiego odbyła się 29 listopada 1929 r. Dziewięć lat później CIWF został przekształcony w wojskową szkołę akademicką pod nazwą Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie (AWF). Uczelnia miała kształcić nie tylko nauczycieli wychowania fizycznego, ale instruktorów i trenerów, celem podniesienia zdrowia i siły społeczeństwa polskiego. Potrzeba kształcenia kadr trenerskich była skutkiem coraz większego udziału polskich sportowców we współzawodnictwie na arenie międzynarodowej, jak i postulatów w tym zakresie kierowanych przez środowiska sportowe do władz państwowych.

Program wprowadzonych w roku 1929/1930 2-letnich studiów cywilnych przewidywał 2120 godz. dydaktycznych, w tym 120 godz. wykładów i 1400 godz. ćwiczeń (dla 56 słuchaczy i 63 słuchaczek). W tym programie przeznaczono 200 godz. programu narciarskiego na obozy i kursy.

Plan 3-letnich studiów (od 1936 r.) przewidywał 3810 godz. wykładów i ćwiczeń, z niezmienioną liczbą 200 godzin przeznaczonych na narciarstwo. Program zajęć z narciarstwa został rozpisany na poszczególne lata studiów. Przewidywał obóz narciarski ze 100-godzinny programem nauczania na I roku studiów, 70-godzinny kurs narciarski na II roku i 30-godzinny rajd narciarski na III roku. Wraz z programem łyżwiarstwa i saneczkarstwa wprowadzonym do programu kursów narciarskich dawało to razem 220 godzin dydaktycznych³¹. O skuteczności kursów decydowała nie tylko ilość godzin wyznaczonych w programie, ale również długość ich trwania oraz studencka fascynacja narciarstwem. Stanisław Romanica, jeden z pierwszych słuchaczy 2-letnich studiów w CIWF (rocznik studiów 1929–1931), wspominał:

Każdego roku, zimą, wyjeżdżaliśmy na czterotygodniowy kurs narciarski do Krynicy. Każdy z nas miał swoje narty. Mieszkaliśmy tam w mieszkaniach prywatnych, wynajętych przez uczelnię. Ćwiczyliśmy w grupach 11–13-osobowych³².

Inny absolwent, Kazimierz Kiedrowski – student rocznika 1930–32 – mówił:

Kurs narciarski na pierwszym roku, tuż po Trzech Królach w Krynicy. Dłuższe wycieczki narciarskie w góry otaczające Krynicy. W innej części Krynicy obóz żeński. Oglądali mecze hokejowe organizowane przez Garbarczyka z warszawskiego AZS-u na lodowisku z bandami³³.

³¹ W. Gniewkowski, *Kronika, I. Okres 1929–1939*, [w:] *Akademia Wychowania Fizycznego 1929–1959 imienia generała broni Karola Świerczewskiego w latach 1929–1959. Księga pamiątkowa*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1960, s. 33–64.

³² *Wspomnienia absolwentów CIWF-AWF z lat 1929–1939*, wybór i oprac. R. Trzeźniowski, Stowarzyszenie Absolwentów AWF, Gewipol, Warszawa 2009, s. 14.

³³ Tamże, s. 40.

Kazimierz Markiewicz – absolwent rocznika 1933–1935 – wspomina:

Na drugim roku po pierwszym semestrze, w lutym 1935 r. kolejny kurs narciarski. Odbyłem go, wraz z 16 studentami CIWF 14 dniowy obóz narciarski na trasie z Wisły do Nowego Targu³⁴.

Na obozach nie brakowało wdrażania do współzawodnictwa sportowego. W 1932 r. na zakończenie kursu narciarskiego studentów CIWF w Krynicy przeprowadzono bieg narciarski kobiet na dystansie 8 km. Wystartowało 35 zawodniczek³⁵.



Zdjęcie nr 3. Kurs narciarski CIWF w Ławoczne. Drugą osobą z lewej jest student Józef Grzbiela – autor albumu o życiu obozowym studentów CIWF

Źródło: Biblioteka AWF w Warszawie. Album rodziny K. Rzeszot.

Powstający CIWF, obok dwuletniego studium cywilnego, wprowadził Roczny Kurs Oficerski (około 40 słuchaczy), który był traktowany przez władze wojskowe jako równorzędny dla studium dwuletniego. Uczestnikom tego kursu zaliczano wyszkolenie w zakresie wychowania fizycznego i sportu, jakie otrzymywali w szkołach wojskowych, na kursach oraz praktykę wychowania fizycznego w oddziałach wojskowych – jako pierwszy rok studiów. Drugi rok studiów, czyli Roczny Kurs Oficerski, odbywali oni w CIWF według specjalnego programu, który obejmował również trzytygodniowy kurs narciarski połączony z tu-

³⁴ Tamże, s. 96–97.

³⁵ „Stadion” 1932, nr 3, s. 15.

rystyka górską (w Bieszczadach, a następnie w Tatrach). Po przedłużeniu studiów cywilnych w CIWF do lat trzech, Roczny Kurs Oficerski dawał uprawnienia już tylko na potrzeby wychowania fizycznego i sportu w wojsku i oddziałach przysposobienia wojskowego³⁶. Kursanci ci zostali sformowani w kompanię oficerską dowodzoną przez dyplomowanego fechtmistrza, olimpijczyka w szermierce, jak i doskonałego metodyka narciarstwa – Leszka Lubicz-Nyca³⁷.

Na terenie uczelni odbywały się również półroczne Kursy dla Podoficerów zawodowych i nadterminowych Wojska Polskiego i Policji Państwowej na instruktorów ćwiczeń fizycznych, których program przewidywał dwutygodniowy obóz narciarski z 72 godz. zajęć³⁸.

W 1930 r. w CIWF w Dziale Praktycznym, kierowanym przez wizytatora kuratorium warszawskiego Helenę Olszewską i kpt. Rafała Szuszkiewicza –

³⁶ Archiwum Państwowe w Warszawie (APwW), 1033/I, t. 2, k. 12 i 26. Roczny Kurs Oficerski. W 1937/1938 kurs oficerski skrócono do pół roku, a zajęcia z narciarstwa do 70 godz. (dwutygodniowy obóz).

³⁷ Leszek Władysław Lubicz-Nycz (1899–1939) – ppłk. WP, wykładowca CIWF, szermierz i brązowy medalista olimpijski w Los Angeles [1932]. Jako 16-letni uczeń II Gimnazjum w Nowym Sączu wstąpił w 1916 r. do Legionów Polskich. Za walki na froncie w latach 1919–1920 był odznaczony Krzyżem Wirtuti Militari IV i V klasy oraz Krzyżem Walecznych. Po wojnie studiował w Szkole Podchorążych Artylerii w Poznaniu oraz odbył specjalistyczne kursy w Centralnej Wojskowej Szkole Gimnastyki i Sportów w Poznaniu i tam w roku 1928 rozpoczął pracę jako instruktora szermierki i narciarstwa. Należał do pierwszych pracowników CIWF [1929–1933]. Początkowo pełnił obowiązki dowódcy kompanii podoficerskiej, a po awansie w 1930 r. na stopień kapitana kompanii oficerskiej (Roczny Kurs Oficerski). Dla studentów CIWF prowadził wykłady i ćwiczenia z szermierki oraz narciarstwa. W latach 1928–1936 zaliczał się do najlepszych szablistów w kraju. Startował w barwach AZS Warszawa, Legia Warszawa i AZS Poznań. Czterokrotnie startował w mistrzostwach Europy, zdobywając w turnieju drużynowym szabli dwa brązowe medale [1930; 1934]. W 1932 r. na Igrzyskach Olimpijskich w Los Angeles w turnieju drużynowym zdobył brązowy medal. Duże zasługi położył na polu narciarstwa jako instruktor i metodyk. Po powstaniu w 1937/1938 Komisji Wyszkożenia PZN został jej kierownikiem. W 1938 r. opublikował podręcznik pt. *Wytuczne nauczania i zasady jazdy na nartach*. We wrześniu 1939 r. dowodził 2. Dywizjonem 14. Pułku Artylerii Lekkiej wchodzącym w skład armii „Poznań”. Z resztkami rozbitego oddziału w bitwie nad Bzurą pospieszył na pomoc obleżonej Warszawie. Zginął niedaleko murów uczelni, podczas przedzierania się z Łomianek Górnych do lasów bielańskich. Pośmiertnie został awansowany do stopnia ppłk. artylerii WP. Na podstawie: J. Chełmecki, *Udział pracowników i studentów AWF w II wojnie światowej i Powstaniu Warszawskim*, „Kultura Fizyczna” 2004, nr 11–12; R. Kołodziej, *Polski Związek Narciarski 1919–1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010, s. 39; APwW, 1033/teczka osobowa.

³⁸ APwW, 1033/I, t. 21, k. 45, k. 86, k. 93. Sprawozdanie końcowe z XVI 5-miesięcznego kursu instruktorów ćwiczeń ruchowych dla Podoficerów. Schronisko na Gąsienicowej od 15 lutego do 22 czerwca 1939 r. dla 34 osób oraz Pismo Dyr. AWF pułk. Nadolski Jerzy do Dyr. PUWFiPW. Sprawozdanie końcowe z 6 miesięcznego kursu instruktorów w.f. dla oficerów odbytego w roku szkolnym 1938/39 z dnia 5 lipca 1939 r. W ocenie dyrekcji AWF sprzęt narciarski, jak i ekwipunek podoficerów był na żenującym, niskim poziomie technicznym, utrudniał naukę jazdy, a także sprzyjał kontuzjom.

głównego instruktora Instytutu, powstaje Zakład Sportów Wodnych i Zimowych. Od tego roku kursy narciarskie, oddzielnie dla mężczyzn i oddzielnie dla kobiet, chociaż w tym samym terminie, odbywały się w Krynicy, Zakopanem i Szczyrku, a obozy wędrownie narciarskie – w okolicach Turbacza, Babiej Góry, Wisły i Zwardonia. Od połowy lat trzydziestych XX wieku kursy te, zgodnie z programem państwowym zagospodarowania Karpat Wschodnich, organizowano w Ławocznem, Sławsku i Worochoć w woj. stanisławowskim i w Czarnohorze w schronisku na Maryszewskiej³⁹. Najczęściej jednak kursy narciarskie CIWF, i później AWF, były zlokalizowane w Ławocznem. Studenci mieszkali tam w domach prywatnych oraz w schronisku turystyczno-narciarskim urządzonym przez oddział PTT z Drohobycza w budynku dworca kolejowego PKP Ławoczne, na granicy II Rzeczypospolitej z Czechosłowacją (a od 1938 r. z Węgrami). Stacja leżała na trasie kolejowej Lwów–Budapeszt (Kaleti). Kursy były prowadzone przez pracowników Zakładu, jak i przez innych pracowników uczelni posiadających wysokie kwalifikacje metodyczne⁴⁰. Byli to m.in. etatowi żołnierze: kpt. Józef Baran-Bilewski, kpt. Franciszek Herhold, kpt. Leszek Lubicz-Nycz, kpt. Edward Sucho-rzewski, kpt. M. Skierczyński, wachm. Feliks Stamm, jak i kontraktowi pracownicy cywilni: Stanisława Chrupczałowska, Eugeniusz Lokajski, Włodzimierz Humen⁴¹, Zygmunt Jesionka, dr Kelus, Julian Kluk, Halina Milicerowa, Dominik Ochendal, Roman Roszko, Jadwiga Skąpska, Jan Skład, Józef Skoczylas i epizodycznie ppłk. Władysław Ziętkiewicz⁴², Bronisław Czech⁴³, Viva Thommee.

³⁹ CAW I 300.69.246, Plan kursów przesłanych przez dyr. CIWF płk. Z. Gilewicza do Dyr. PUWFiPW z dnia 2 stycznia 1936 r.

⁴⁰ Z. Bielczyk, *Wkład Centralnego Instytutu wychowania Fizycznego i Akademii Wychowania Fizycznego do teorii i metodyki turystyki, narciarstwa i żeglarstwa*, [w:] *Akademia Wychowania Fizycznego imienia generała broni Karola Świerczewskiego w latach 1929–1959. Księga Pamiątkowa*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1960, s. 255.

⁴¹ Włodzimierz Humen (1904–1972) – w latach 1929–1931 student i od 1931 pracownik CIWF i AWF, pionier polskiego szybownictwa. Od 19 II do 4 III 1939 r. kierował kursem dla instruktorów Szkół P.W. Lotnictwa, który był prowadzony w ramach obozu narciarskiego słuchaczy I roku AWF w Warszawie w schronisku na Maryszewskiej w Czarnohorze. APwW.1033/I, t. 24, k. 66. Program obozu narciarskiego Ligi Powietrznej i Przeciwigazowej. ZG. 11 lutego 1939 r. Okólnik nr 24/Lotn. – 8.

⁴² Władysław Jan Ziętkiewicz (1892–1940) – pułk. WP, taternik, działacz narciarski, urzędnik PUWFiPW. W I wojnie światowej walczył w Dolomitach i Karpatach, dowodząc oddziałami strzelców górskich armii austriackiej. W tym okresie zdobył wielkie umiejętności w zakresie narciarstwa, jak i wspinaczki wysokogórskiej. W Wojsku Polskim dowodził kompaniami wysokogórskimi. Od 1933 r. skierowany do PUWFiPW, gdzie z niewielkimi przerwami pełnił obowiązki z-cy dyrektora PUWFiPW do 1938 r. Jako gorący propagator narciarstwa i rozwoju gospodarczego Karpat Wschodnich poprzez turystykę masową, szczególną opieką otaczał szkolenie narciarskie w CIWF i AWF, nie tylko często wizytując jego kursy, ale również pojawiając się na nich jako instruktor. Powstały dwa podręczniki jego autorstwa: *Sprzęt narciarski* (Warszawa, 1929 i 1934) oraz *Jazda na nartach* (Warszawa, 1930 i 1933). Zginął w kampanii francuskiej 21 czerwca 1940 r.

⁴³ Bronisław Czech (1908–1944) – absolwent CIWF, najwszechstronniejszy narciarz okresu międzywojennego, olimpijczyk, trener narciarstwa. Urodził się w Zakopanem. Był instruktorem

Studenci mogli zaopatrywać się w dobry i tani sprzęt narciarski w sklepie „Bratniej Pomocy” funkcjonujący na terenie Uczelni, prowadzony przez studenta Romana Trześniowskiego⁴⁴. Wspaniałą rolę w tworzeniu wśród studentów atmosfery wielkiej przygody narciarskiej odegrała postać wybitnego narciarza Bronisława Czecha, studenta CIWF w latach 1932–1934. Jako student prowadził zajęcia na kursach narciarskich, suchą zaprawę w okresie przedzimowym i był inicjatorem wielu prywatnych wypraw studentów CIWF na narty do Zakopanego, u wielu budząc doznającą miłość do narciarstwa⁴⁵.

Równoległe z pracą dydaktyczną na kursach rozwijała się praca badawcza, mająca na celu wprowadzenie nowoczesnych form techniki i metodyki nauczania narciarstwa. Po wielu eksperymentach na obozach uczelnianych, wojskowych i harcerskich został opracowany, przez Jana Składa, pracownika dydaktycznego CIWF-AWF, poradnik metodyczny pt. *Kurs narciarstwa metodą równoległych nart* (Lwów–Warszawa 1936 r.)⁴⁶, poprzedzony wstępem dra Zygmunta Gilewicza. Został on zalecony, decyzją Dyrektora PU WFIPW, do użytku dla wszystkich szkolnych klubów narciarskich⁴⁷. Za grupy ćwiczebne, na których był wdrażany ten eksperyment metodyczny, posłużyły kursy narciarskie słuchaczy CIWF

narciarstwa, szybownictwa, taternikiem i ratownikiem zakopiańskiego GOPR-u. Ośmiokrotnie zdobył mistrzostwo Polski w narciarstwie klasycznym, skokach i kombinacji alpejskiej; dziesięciokrotnie reprezentował Polskę w narciarskich mistrzostwach świata FIS. Był 3-krotnym olimpijczykiem w Zimowych Igrzyskach Olimpijskich: St. Moritz (1928), Lake Placid (1932) i chorążym drużyny narodowej w Garmisch-Partenkirchen (1936). Jako trener kierował przygotowaniem kadry narodowej biegaczy do Zimowych Igrzysk Olimpijskich w Garmisch-Partenkirchen [1936] oraz do mistrzostw świata FIS w Zakopanem [1939]. W 1936 r. pełnił funkcję kierownika powstałej Szkoły Narciarstwa Zjazdowego z siedzibą w górnym budynku dworcowym kolei na szczycie Kasprowego. Był utalentowanym malarzem i rzeźbiarzem amatorem, malował na szkle i rzeźbił w drewnie. Mimo talentu malarskiego wybrał studia w CIWF w Warszawie, na które otrzymał stypendium PZN i ukończył je w 1936. Aresztowany w maju 1940 r. w ramach akcji przeciwko polskiej inteligencji, został wywieziony do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. Umarł z wycieńczenia 5 czerwca 1944 r. R. Wryk, *Olimpijczycy Drugiej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2015, s. 182–188.

⁴⁴ R. Trześniowski, *Opowieść o pasjonującym życiu wiejskiego chłopca*, Gewipol, Warszawa 2004, s. 92–96.

⁴⁵ CAW I 300.69.246, pismo Dyr. CIWF pułk. Z. Gilewicza do Dyr. PUWFIPW z 10 marca 1936 r. Zamierzaniem władz Uczelni było zatrudnienie Czecha na stanowisku pracownika Uczelni, o czym świadczy fakt, że prowadził, jako instruktor narciarski, zajęcia na kursach narciarskich oraz skierowano go na kurs żeglarski do ośrodka żeglarskiego w Gdyni w celu wyszkolenia do prowadzenia kursów żeglarskich w letnim ośrodku CIWF. Wspomnienia studentów CIWF i AWF: Arkadego Brzezickiego (rocznik studiów 1930–1932), Czesława Hakego (1933–1935), Marii Morawińskiej-Brzezickiej (1935–1938), Jerzego Ustupskiego (1937–1939), [w:] *Wspomnienia absolwentów CIWF-AWF...*, s. 21, 79, 115.

⁴⁶ J. Skład, *Kurs narciarstwa metodą równoległych nart*, Książnica-Atlas, Lwów–Warszawa 1936; Rozwinięciem jego poglądów na nauczanie narciarstwa był artykuł pt. *Współczesne zmiany w metodach nauczania narciarstwa*, „Wychowanie Fizyczne” 1937, nr 4, s. 169–175.

⁴⁷ APwW. Rozporządzenie Dyr. PUWFIPW gen. bryg. Józefa Olszyny-Wilczyńskiego nr 270-2 z dnia 29.X.1936 r.

oraz kursy organizowane przez Komendę Chorągwi Harcerskiej w Warszawie⁴⁸ prowadzone przez absolwentów CIWF. Podstawą stworzonej metodyki była zasada, że nauka wszelkich działań ruchowych powinna być wyprowadzana z naturalnych form ruchowych, które nie byłyby w sprzeczności z zadaniami specjalnymi narciarskich ćwiczeń ruchowych. Proponowana metodyka opierała się na zjeździe i ewolucjach z równoległym ustawieniem nart, po opanowaniu których można było przystąpić do opanowania ewolucji oporowych. Proponowana metodyka pozwalała, zdaniem autora, na opanowanie narciarstwa na 10-dniowym kursie. Podręcznik składał się z części uzasadniającej metodę od strony naukowej i metodycznej oraz programu nauki nauczania narciarstwa rozpisanego na 10-dniowy kurs. Kolejne dni kursu zawierały bardzo szczegółowy opis ćwiczeń w formie ścisłej i zabawowej. Zakończony był górką wycieczką narciarską. W 1938 r. były pracownik CIWF Leszek Lubicz-Nycz opublikował podręcznik pt. *Wytyczne nauczania i zasady jazdy na nartach* (Kraków 1938)⁴⁹. Publikacja miała podtytuł *Instrukcja Komisji Wyszukiwawczej Polskiego Związku Narciarskiego*, a na pierwszej stronie wydrukowano rozporządzenie PUWFiPW, zatwierdzające *Wytyczne* jako obowiązkową instrukcję wyszkolenia narciarskiego w organizacjach przysposobienia wojskowego i stowarzyszeniach wychowania fizycznego⁵⁰, co było dowodem zakończenia pewnego etapu prac związanych ze stworzeniem nowoczesnego programu metodycznego dla potrzeb upowszechnienia uprawiania narciarstwa w Polsce. Powstała szczegółowa instrukcja, w której został zawarty szereg nowatorskich rozwiązań metodycznych ze szczególnym uwzględnieniem tzw. techniki rozmachowej nart równoległych. W opisie techniki biegu narciarskiego oprócz kroku naprzemianstronnego, dwukroku i trój-kroku pojawił się czterokrok (nazywany krokiem fińskim) i kombinacja kroków, tzw. kroki łączone. W pierwszej części *Wytycznych* znajdował się obszerny wykład o przydatnych dla instruktora narciarstwa wskazówkach pedagogicznych i metodycznych oraz opis technik narciarskich. W drugiej części zamieszczono program i ramowe toki nauczania dla tygodniowego kursu dla dzieci do lat 12 (I stopień), dwutygodniowego kursu dla młodzieży od lat 12 do 16 (II stopień), tygodniowego kursu dla początkujących od lat 17, dwutygodniowego kursu dla wprawnych, tygodniowego lub dwutygodniowego kursu dla początkujących mało sprawnych oraz starszych mężczyzn i kobiet, dwutygodniowego kursu nizinnego oraz dwutygodniowego kursu dla pomocnika instruktora i dwutygodniowego kursu dla instruktora narciarskiego.

⁴⁸ W latach 1932–1935 Komendantem Warszawskiej Chorągwi Harcerzy był absolwent CIWF Władysław Olędzki.

⁴⁹ L. Lubicz-Nycz, *Wytyczne nauczania i zasady jazdy na nartach. Instrukcja Komisji Wyszukiwawczej Polskiego Związku Narciarskiego*, Polski Związek Narciarski, Kraków 1938.

⁵⁰ Rozporządzenie Min. Spraw Woj. PUWFiPW z dnia 6 lutego 1938 r. nr 256-24 WFS podpisanego przez ppłk. Ziętkiewicza.

Jan Skład⁵¹ został wysłany przez PUWFiPW na obserwację Igrzysk Olimpijskich w Garmisch Partenkirchen w 1936 r. Wynikiem jego obserwacji było studium poświęcone analizie przebiegu igrzysk, jak i oceny międzynarodowego poziomu dyscyplin zimowych⁵². Zostały opisane konkurencje klasyczne i alpejskie, ich organizacja i przebieg, najnowsze techniki narciarskie, kierunki rozwoju sprzętu narciarskiego, opieka lekarska nad zawodnikami, zakwaterowanie i wyżywienie ekip narciarskich. Działacze oraz trenerzy PZN otrzymali świetne kompendium wiedzy o nowoczesnym narciarstwie przed zbliżającymi się zawodami FIS, które otrzymało Zakopane w 1939 r.

CIWF – później AWF – stał się ośrodkiem krystalizowania się nowych koncepcji metodycznych, co w efekcie pociągnęło za sobą zmiany metod nauczania we wszystkich organizacjach zajmujących się wówczas szkoleniem narciarskim w Polsce. Wkład bielańskiej uczelni w olbrzymią popularność narciarstwa w Polsce okresu międzywojennego, dzięki nowatorskim formom metodyki nauczania narciarstwa, jest trudny do przecenienia.

Harcerski Klub Narciarski w Warszawie w latach 1932–1936

Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP) powstał na zjeździe 1–2 listopada 1918 r. z połączenia wszystkich wcześniej działających organizacji harcerskich i skautowych. Odegrał doniosłą rolę w budzeniu świadomości narodowej młodych Polaków podczas zaborów i budowaniu postaw patriotycznych w okresie międzywojennym. Wychowanie fizyczne i sport uznano za jeden z najważniejszych elementów wychowania harcerskiego.

W dniu 1 listopada 1916 r. cztery organizacje skautowe działające na terenie Królestwa Polskiego utworzyły w Warszawie Związek Harcerstwa Polskiego, a w marcu 1917 r. zaczęto kształtować organizacyjnie okręg warszawski. Ostatecznie, po wielu zmianach, od 1933 r. przyjęto nazwę Warszawska Chorągiew Harcerzy – męska i żeńska. W latach 1937–1938 w chorągwi męskiej działało

⁵¹ Jan Skład (1908–1947) – uprawiał lekkoatletykę w AZS Warszawa. W 1931 r. ukończył dwuletnie studia, a w 1938 r. trzyletnie studia CIWF na Bielanach oraz w tym samym roku uzyskał tytuł magistra na Wydziale Nauk Biologicznych UW. W latach 1931–1939 pracował jako kontraktowy nauczyciel wychowania fizycznego w CIWF i AWF. Był utalentowanym i aktywnym metodykiem i popularyzatorem wychowania fizycznego i sportu, a szczególnie narciarstwa i lekkiej atletyki na łamach „Wychowania Fizycznego”, „Sportu Szkolnego” i „Sportu Polskiego”. W latach 1946–1947 kierował wydziałem reaktywowanego PUWFiPW. Zginął w wypadku samochodowym podczas podróży służbowej na Warmii. Na podstawie: J. Chełmecki, *Jan Skład 1908–1947*, [w:] *Słownik biograficzny pracowników CIWF i AWF*, t. 4, Wydawnictwo AWF Warszawa 2005, s. 43–44.

⁵² J. Skład, *Igrzyska IV olimpiady Zimowej w Garmisch Partenkirchen, w dniach od 6.II. do 16.II. 1936 r.*, [b.w.], Warszawa 1936 (odbitka artykułu zamieszczonego w miesięczniku „Wychowanie Fizyczne” z 1936, nr 3–4).

5200 harcerzy, 675 harcerzy starszych i 2215 zuchów w 168 drużynach i zrzeszeniach oraz 245 mianowanych instruktorów. W chorągwi żeńskiej było 3540 harcerek.

W poszukiwaniu nowatorskich metod wychowawczych w ZHP sięgnięto do tworzenia drużyn specjalnościowych, propagujących turystykę, szybownictwo, baloniarstwo, łucznictwo, narciarstwo, krótkofalarstwo, a szczególnie żeglarstwo. Nie unikano również współzawodnictwa sportowego, o czym świadczyło powołanie Harcerskich Klubów Sportowych.

Atrakcyjną propozycją programową dla harcerstwa było narciarstwo – dzięki roli, jaką mogło odegrać w zimowych zajęciach drużyn oraz na obozach zimowych. Chorągiew Warszawska jako całość podejmowała w tym zakresie wiele inicjatyw. W okresie od 27 grudnia 1930 r. do 6 stycznia 1931 r. zorganizowała kurs narciarski, w którym wzięło udział 28 harcerek. Dziewczęta posiadały sprzęt narciarski z wytwórni nart Wagnera z Bielska⁵³. Na przełomie lat 1933 i 1934 w Krynicy odbył się zimowy obóz szkoleniowy dla 215 uczestników z 25 drużyn warszawskich pod komendą Władysława Olędzkiego, na którym to obozie zdobywano uprawnienia przodownika i instruktora PZN. Zajęcia prowadzili instruktorzy CIWF.

Dla systematycznego przygotowania fachowych kadr dla rozwoju narciarstwa wśród harcerzy stolicy 14 marca 1932 r. powstał Harcerski Klub Narciarski (HKN). W dniu 18 marca 1932 r. uchwalono jego regulamin. Celem działań warszawskiego HKN było propagowanie narciarstwa w ZHP. Miał on być osiąganym poprzez organizowanie kursów jazdy na nartach, obozów, wycieczek, zawodów narciarskich dla drużyn młodzieżowych i starszoharcerskich oraz starszozimowej harcerskiej. Członkiem rzeczywistym klubu mogła zostać osoba, która ukończyła 18 lat lub szkołę średnią. Młodzież od lat 12, będąca członkiem ZHP, mogła należeć do klubu na prawach członka uczestnika bez czynnego i biernego prawa wyborczego, ale z możliwością udziału w imprezach i zawodach organizowanych przez klub. Kolejnymi prezesami, wybieranymi co rok, byli: Jan Drewnowski (1932/1933), Henryk Stamatello (1934/1935), Julian Tyszko (1935/1936), Jan Drewnowski (1936/1937)⁵⁴. HKN w Warszawie korzystał z lokalu Komendy Chorągwi Harcerzy w Warszawie przy ul. Zielonej 35 m 9. W roku 1934 został członkiem Okręgowego Związku Narciarskiego w Warszawie i utrzymywał bardzo ścisłe kontakty z WKN, Sekcją Narciarską AZS Warszawa, Śląskim HKN (powstałym w 1924 r.) i Krakowskim HKN (1935 r.). 22 listopada 1936 r. powstała Rada Harcerskich Klubów Narciarskich, która przejęła koordynację całości propagowania narciarstwa w szeregach harcerstwa, organizowanie zawodów

⁵³ „Start” 1931, nr 4, s. 12.

⁵⁴ J. Dżereń, *Z dziejów Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Warszawie w latach 1932–1936*, [w:] R. Urban, L. Nowak, A. Kowalczyk (red.), *Kultura fizyczna w czasach zaborów i w Drugiej Rzeczypospolitej*, Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej poznańskiej AWF, Gorzów Wlkp. 2012, s. 116.

krajowych i międzynarodowych oraz reprezentowanie interesów HKN wobec władz harcerskich, jak i PUWF i PWN oraz PZN. Warszawski HKN zgłosił swój akces do Rady i miał w niej dwóch swoich przedstawicieli.

Liczba członków warszawskiego HKN wynosiła w 1933/1934 – 201, w 1935/1936 – 160, w tym członków rzeczywistych – 122. Szkolenie narciarskie było prowadzone w trzech formach: przygotowania gimnastycznego od października do grudnia, właściwego szkolenia na kursach zimowych i udziału w zawodach sportowych.

W sezonie 1934/1935 zorganizowano na terenie Krynicy-Wsi kurs narciarski w trzech grupach: kurs wyższy na instruktorów i pomocników instruktorów PZN, kurs żeński i męski dla zaawansowanych i kurs żeński i męski dla początkujących. Akcją obozową kierował kapitan sportowy klubu Leszek Makowski przy pomocy członków klubu – instruktorów PZN: Leszka Górskiego, Jerzego Staniszkisa, Baronówny i Misza-Niszawicy oraz instruktorów CIWF. Kierownikiem kursu był Jan Skład, metodyk z CIWF.

W okresie świąt Bożego Narodzenia i Nowego Roku organizowano coroczne kursy narciarskie dla członków klubu, i tak w terminie: 26 grudnia 1932 – 5 stycznia 1933 r. kurs pod kierownictwem H. Stamatello dla 30 osób w schronisku na Głodówce k. Bukowiny; 26 grudnia 1933 – 5 stycznia 1934 r. kurs dla 30 osób pod kierownictwem J. Drewnowskiego dla 30 uczestników w schronisku harcerskim na Kostrzycy. Z kolei 27 grudnia 1934 – 4 stycznia 1935 r. 8 osób wzięło udział w kursie instruktorskim organizowanym przez HKN w Zakopanem w schronisku w Pięciu Stawach; 23–24 grudnia 1935 r. zorganizowano narciarską wycieczkę do Puszczy Białowieskiej pod kierownictwem M. Dębskiego; 24–30 grudnia 1937 r. odbył się narciarski kurs wędrowny w Karpatach Wschodnich na trasie Maryszewska–Kostrzyce pod kierownictwem J. Drewnowskiego⁵⁵.

Najchętniej członkowie HKN w Warszawie brali udział w Harcerskich Zawodach Narciarskich. Na przykład na zawody, które odbyły się 2–4 lutego 1935 r. w Zwardoniu, oddelegowano 43 członków. W ramach tej imprezy zorganizowano harcerski bieg zjazdowy HKN w Warszawie. Członkowie klubu brali również udział w innych zawodach narciarskich. Podczas świąt Bożego Narodzenia w roku 1935 licznie uczestniczyli w Mistrzostwach Warszawskiego Okręgu PZN na Polanie Chochołowskiej⁵⁶.

Odnaki, stopnie, sprawności, barwy i herby były ważnym elementem mundur harcerskiego. Członkowie HKN nosili na lewym ramieniu wiatrówki (rodzaj wierzchniego ubrania narciarskiego) metalową Oznakę Klubową i Oznakę

⁵⁵ J. Dżereń, *Z dziejów Harcerskiego Klubu Narciarskiego...*, s. 124–125.

⁵⁶ W biegu zjazdowym spod Wołowca członkowie HKN w Warszawie zajęli kolejno: 1 m. – Ksawery Dzierżanowski, 5 m. – Lesław Doniecki, 6 m. – Mieczysław Dębski. W slalomie 3 m. – Jerzy Staniszkis, 5 m. – Ksawery Dzierżanowski, 7 m. – Mieczysław Dębski. Z biegu zjazdowym pań wysokie miejsce zajęła Krystyna Stomatellova. Klub odniósł zespołowe zwycięstwo i zdobył Przechodnią Nagrodę Warszawskiego Okręgu PZN.

Sportową. Wzory odznak zostały zatwierdzone w październiku 1934 r. podczas zebrania członków warszawskiego HKN. Obie składały się ze stylizowanego połączenia inicjału klubu z lilią harcerską. Ustanowiono również Nagrodę Przechodnią Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Warszawie za bieg zjazdowy. Nagroda przedstawiała brązową figurkę narciarza w biegu na marmurowej podstawie opatrzonej odpowiednim napisem. Po trzykrotnym zdobyciu przechodziła na własność zwycięzcy. Bieg Zjazdowy był urządzany corocznie w ramach Ogólnoharcerskich Zawodów Narciarskich.

W 1932 r. HKN w Warszawie powołał Towarzystwo Budowy Schronisk Turystycznych, któremu przewodniczyła Janina Świtalska, żona byłego premiera i marszałka sejmu Kazimierza Świtalskiego. Z inicjatywy Towarzystwa i wykorzystując jego środki finansowe 15 grudnia 1936 r. otwarto schronisko na południowym stoku Kostrzycy koło Worochty w Czarnohorze. W swej architekturze schronisko nawiązywało do grażdy. Budynek miał 354 m² powierzchni zabudowanej i 1207 m³ kubatury, dysponował 41 miejscami noclegowymi. Wyposażony był w instalację elektryczną (własny agregat prądotwórczy), sanitarną (woda ciepła i zimna, kanalizacja), umywalnię z prysznicami, jadalnię z piecem w formie kominka wymurowanego z regionalnych huculskich kafli oraz dwie izby dla gospodarza obiektu. Schronisko spłonęło w trakcie II wojny światowej⁵⁷.



Zdjęcie nr 4. Schronisko HKN na Kostrzycy w Czarnohorze

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-p-598-2.

⁵⁷ J. Kapłon, *Schronisko harcurskie na Kostrzycy*, „Gazeta Górska”, R. XXIV, wiosna 2016, s. 28–29; „Czuj Duch” 1934, nr 9–10.

Wskutek konfliktu politycznego we władzach Chorągwi Warszawskiej w latach 1937–1939 (sprawa Władysława Ludwiga) około 100 instruktorów zostało usuniętych lub sami wystąpili z szeregów ZHP⁵⁸. Skutkiem konfliktu było zaprzestanie w 1937 r. działalności HKN w Warszawie.

Podsumowanie

Warszawa, mimo braku gór, stała się miastem o największej liczbie stowarzyszeń sportowych zrzeszonych w PZN w okresie międzywojennym. Narciarstwo, moda na spędzanie czasu wolnego na zimowych wycieczkach turystycznych, na pokonywanie górskich przestrzeni, możliwość podziwiania surowych krajobrazów Tatr i Karpat Wschodnich zagościła w domach warszawiaków na stałe. Narciarstwo nie było sportem tanim, koszty ekwipunku, odpowiednich ubrań, jak i koszty dojazdu oraz pobytu w ośrodkach narciarskich były wysokie. Stąd była to rozrywka osób wywodzących się ze środowisk zamożnych: inteligencji, urzędników, reprezentantów wolnych zawodów, studentów i rzemiosła. Dlatego tak wielką rolę odegrało szkolenie na masową skalę instruktorskich kadr narciarskich i doskonalenie metodyki narciarstwa na CIWF i AWF, która pozwalała popularyzować narciarstwo w szkołach, wojsku i organizacji młodzieżowych.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła Archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe.

⁵⁸ Władysław Ludwigo (1902–1944) – ps. Kamil, Czarna Pantera – instruktor harcerski, współzałożyciel organizacji harcerskiej „Wigry”, uczestnik powstania warszawskiego, prawnik. Był twórcą wigierskiego stylu kształcenia kadry harcerskiej i kierownikiem Wydziału Obozów i Turystyki w Głównej Kwaterze Harcerzy. Był w opozycji do przewodniczącego ZHP związku, wojewody śląskiego Michała Grażyńskiego, opowiadając się za autonomią harcerstwa, a przeciwko jego związaniu z obozem sanacyjnym. W 1936 r. zawieszony w pełnieniu funkcji harcerskich pod pretekstem nadużyć finansowych i niegospodarności. Po zakwestionowaniu przez Naczelny Sąd Harcerski wydatku w wysokości niespełna 2 złotych otrzymał roczny urlop karny. Jego wybór w 1938 r. do Zarządu Okręgu nie został zatwierdzony przez naczelnictwo ZHP. Solidaryzująca się z Ludwigiem większość haremistrzów warszawskich została pozbawiona stopni instruktorskich. W przededniu wojny znalazł się poza ZHP. W marcu 1944 r. rozkazem GK Szarych Szeregów został w pełni zrehabilitowany oraz przywrócono stopnie instruktorskie wszystkim instruktorom oddziału „Wigry”. W powstaniu warszawskim pełnił funkcję I zastępcy dowódcy batalionu „Wigry”. Walczył na Starym Mieście, Woli i Żoliborzu. Poległ 29 września 1944 r. w bitwie pod Jaktorowem, osłaniając tyły swojego pułku wycofującego się w Góry Świętokrzyskie.

Archiwum Państwowe w Warszawie.

Archiwum Narodowe w Krakowie – Archiwum Lubomirskich.

II. Prasa

„Czuj Duch” 1934.

„Przegląd sportowy” 1923.

„Start” 1931.

„Stadion” 1930–1932.

„Turystyka” 1937.

III. Źródła internetowe

WKN-owcy w II wojnie światowej, wkn.pl [dostęp: 10.06.2013].

B. Literatura

50 lat narciarstwa warszawskiego 1923–1973, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1973.

Bielczyk Z., *Wkład Centralnego Instytutu wychowania Fizycznego i Akademii Wychowania Fizycznego do teorii i metodyki turystyki, narciarstwa i żeglarstwa*, [w:] *Akademia Wychowania Fizycznego imienia generała broni Karola Świerczewskiego w latach 1929–1959. Księga Pamiątkowa*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1960, s. 255–262.

Chełmecki J., *Jan Skład 1908–1947*, [w:] *Słownik biograficzny pracowników CIWF i AWF*, t. 4, Wydawca AWF Warszawa, Warszawa 2005, s. 43–44.

Chełmecki J., *Udział pracowników i studentów AWF w II wojnie światowej i Powstaniu Warszawskim*, „Kultura Fizyczna” 2004, nr 11–12.

Chlebowski C. (red.), *XXXV lat Warszawskiego Klubu Narciarskiego 1923–1958*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1958.

Drozdek-Małolepsza T., *Sporty zimowe kobiet w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] L. Rak, E. Małolepszy (red.), *Narciarstwo Polskie 1988–2008*, Stowarzyszenie Miłośników Jasła i Sekcja Historii PTNKF, Jasło 2009, s. 105–115.

Dzereń J., *Z dziejów Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Warszawie w latach 1932–1936*, [w:] R. Urban, L. Nowak, A. Kowalczyk (red.), *Kultura fizyczna w czasach zaborów i w Drugiej Rzeczypospolitej*, Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej poznańskiej AWF, Gorzów Wlkp. 2012, s. 115–125.

Gawkowski R., *Akademicki sport XX-wiecznej Warszawy*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2019.

Gawkowski R., *Encyklopedia klubów sportowych Warszawy i jej najbliższych okolic w latach 1918–39*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.

Gebethner J., *Młodość wydawcy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Wrocław–Warszawa 1989.

- Gniewkowski W., *Kronika, I. Okres 1929–1939*, [w:] *Akademia Wychowania Fizycznego 1929–1959 imienia generała broni Karola Świerczewskiego w latach 1929–1959. Księga pamiątkowa*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1960, s. 33–64.
- Jabłczyńska H., *Dwa tygodnie w Gorganach i Czarnohorze. Wspomnienia z wycieczki AZS w Warszawie*, [w:] *Narciarstwo polskie*, „Roczniki Polskiego Związku Narciarskiego” 1927, t. 2, s. 123–129.
- Kapłon J., *Schronisko harcerskie na Kostrzycy*, „Gazeta Górská”, R. XXIV, wiosna 2016, s. 28–29.
- Kołodziej R., *Polski Związek Narciarski 1919–1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010.
- Leski K., *Życie niewłaściwie urozmaicone. Wspomnienia oficera wywiadu i kontrwywiadu AK*, PWN, Warszawa 1989.
- Lubicz-Nycz L., *Wytyczne nauczania i zasady jazdy na nartach. Instrukcja Komisji Wyszukeniowej Polskiego Związku Narciarskiego*, Polski Związek Narciarski, Kraków 1938.
- Rak L., *Rozwój organizacyjny lwowskiego narciarstwa w latach 1919–1939*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie. Czasopismo Naukowe” 2019, t. 2, nr 4, s. 61–76; <http://dx.doi.org/10.16926/sit.2019.02.34>.
- Rak L., *Zasięg społeczny narciarstwa w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] D. Dudek (red.), *Polska kultura fizyczna i turystyka w czasach zaborów i II Rzeczypospolitej*, Wydawca AWF w Krakowie, Kraków 2009, s. 251–264.
- Rymarowicz L., *Marszałek Piłsudski i książę Lubomirski. O początkach obserwatorium na Pop Iwanie raz jeszcze*, „Płaj” 2017, nr 53, s. 95–98.
- Sadowski G., *Drogi rozwoju narciarstwa biegowego na świecie i w Polsce*, Gol-druk, Nowy Sącz 2012.
- Skład J., *Kurs narciarstwa metodą równoległych nart*, Książnica-Atlas, Lwów–Warszawa 1936.
- Skład J., *Igrzyska IV olimpiady Zimowej w Garmisch Partenkirchen, w dniach od 6.II. do 16.II. 1936 r.*, [b.w.], Warszawa 1936.
- Skład J., *Współczesne zmiany w metodach nauczania narciarstwa*, „Wychowanie Fizyczne” 1937, nr 4, s. 169–175.
- Skłodowski J., *Schronisko Warszawskiego Klubu Narciarskiego w Rafajłowej*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” 2015, t. 24, s. 203–213.
- Słoniewski M., Pasko A., Chelmecki J., *Założyciele i sternicy polskiego ruchu olimpijskiego w latach 1919–2019*, [w:] J. Lipiec (red.), *Olimpizm Polski*, Wydawca PKOl i PAOl, Kraków–Warszawa 2019–2020, s. 91–115.
- Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX wieku*, t. 1, z. 3, oprac. Bożena Urbanek, Warszawa 1995.
- Sprawozdanie roczne Akademickiego Klubu Turystycznego we Lwowie za rok 1910*, Lwów 1911.

- Trzeźniowski R., *Opowieść o pasjonującym życiu wiejskiego chłopca*, Gewipol, Warszawa 2004.
- Trzeźniowski R., *Wanda Czarnocka-Karpińska (1894–1971)*, [w:] *Słownik biograficzny pracowników CIWF i AWF*, t. 1, Wydawnictwo AWF Warszawa, Warszawa 2000, s. 17–19.
- Wryk R., *Akademicki Związek Sportowy 1908–1939*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1990.
- Wryk R., *Narodziny i rozwój Akademickiego Związku Sportowego do roku 1949*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2014.
- Wryk R., *Olimpijczycy Drugiej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2015.
- Wspomnienia absolwentów CIWF-AWF z lat 1929–1939*, wybór i oprac. R. Trzeźniowski, Stowarzyszenie Absolwentów AWF, Gewipol, Warszawa 2009.
-

Deklaracja braku konfliktu interesów

Autorzy deklarują brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym*.

Finansowanie

Autorzy nie otrzymali żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym*.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declared no potential conflicts of interests with respect to the research, authorship, and/or publication of the article *Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym*.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of the article *Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym*.
